

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧУВАКОВА ГАННА МИХАЙЛІВНА

УДК 340.12

ДЕФЕКТНІСТЬ ФАКТИЧНИХ СКЛАДІВ

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Оборотов Юрій Миколайович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри теорії держави і права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Козюбра Микола Іванович,
Національний університет “Києво-Могилянська академія”,
професор кафедри міжгалузевих правових наук.

кандидат юридичних наук, доцент
Євграфов Павло Борисович,
Конституційний Суд України,
суддя.

Провідна установа Національний університет внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України,
кафедра теорії та історії держави і права (м. Харків).

Захист відбудеться “09” жовтня 2004 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009,
м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 06 вересня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток теорії юридичних фактів і фактичних складів привертає увагу фахівців починаючи з XVIII століття. І якщо спочатку дослідження були звернені до питань визначення юридичних фактів і фактичних складів, а також їхньої класифікації, то у подальшому усе помітніше вони пов'язуються з виділенням суперечностей у цих феноменах, визначенням способів їхнього подолання із застосуванням правових норм.

З ускладненням правової реальності виникають нові проблеми забезпечення витривалості правової сфери, досягнення стабільності правових відносин. Звідси – підвищення інтересу до проблематики дефектності фактичних складів. Можна констатувати, що в сучасній юриспруденції ця тематика перебуває у стадії розробки, пошуку відповідних понятійних засобів, нормативних і процесуальних форм удосконалення наявних юридичних фактів і фактичних складів.

Фундаментальні основи для цього дослідження були закладені розробками фахівців, які вивчали передумови виникнення юридичних наслідків. Вагомий внесок у розвиток теорії юридичних фактів у цілому і проблеми фактичних складів, зокрема, зробили такі вчені-юристи, як: М.М. Агарков, який підкреслював небезпеку помилки при визначенні елементів фактичного складу, необхідних для виникнення зобов'язання; Д.М. Бахрах, який класифікував дефекти управлінських актів на незначні та заперечливі, досліджуючи їх правові наслідки в адміністративних правовідносинах; В.Б. Ісаков, який у загальнотеоретичному правознавстві синтезував ознаки фактичного складу в уніфіковане визначення, докладно класифікував це правове явище, яке стало стрижнем у доктринальному розумінні дефектності фактичного складу; О.О. Красавчиков, який дав галузеве визначення дефектних юридичних фактів у цивільному праві; О.Ф. Ноздрачов, який представив розробку проблематики наслідків дефектності митних правил; В.М. Шуршалов, який приділяв увагу результатам загальнотеоретичних і галузевих досліджень дефектних юридичних фактів при укладенні міжнародних договорів та ін.

Таким чином, можна констатувати актуальність дослідження дефектів юридичних фактів і дефектності фактичних складів у найрізноманітніших галузях правового регулювання.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці вітчизняних і закордонних вчених з правознавства. Перспектива дослідження розвитку права була відзначена працями багатьох дореволюційних вчених-юристів. У цьому дисертаційному дослідженні використані праці Є.В. Васьковського, Н.М. Коркунова, Л.І. Петражицького, В.Ф. Тарановського, Д.Д. Гримма.

Поняття, ознаки і функції права розглядалися багатьма вченими, які зробили свій внесок у скарбницю правознавства. Щодо ракурсу, в якому викладене це дисертаційне дослідження, виділимо розробки М.М. Агаркова, С.С. Алексеєва, Н.Г. Александрова, М.О. Баймуратова, Р.Ф. Васильєва, Д.М. Генкіна, Ю.І. Гревцова, Ю.А. Денисова, О.В. Дзера, П.Б. Євграфова, А.Д. Зайкіна, О.С. Іоффе, В.Б. Ісакова, С.Ф. Кечек'яна, О.Л. Копиленка,

М.І. Козюбри, О.О. Красавчикова, А.В. Малька, Н.І. Матузова, Р. Надєєва, В.С. Нерсисянца, Л.І. Льохового, Ю.М.Оборотова, П.М. Рабіновича, С.І. Реутова, Г.І. Садовського, Н.О. Саніахметової, В.Н. Синюкова, О.Ф. Скакун, О.К. Стальгевича, Б. Сташків, О.Ф. Фрицького, Р.Ф. Халфіної, Є.О. Харитонова, О.І.Харитонової, В.А. Тарасової, Г.І. Чанишевої, М.Д. Шаргородського, В.М. Шуршалова та ін. Правове забезпечення теоретичних положень виражене у залученні нормативного матеріалу і правозастосовної практики України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Спрямованість дисертаційного дослідження визначається програмою наукових досліджень Одеської національної юридичної академії відповідно до фундаментальної теми “Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195), наукової програми Міністерства освіти і науки України “Актуальні проблеми будівництва демократичної соціальної правової держави відповідно до положень Конституції України”, а також плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії на 2001–2005 роки.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є дослідження правової природи дефектності фактичних складів, їхнього генезису, способів прояву, правових наслідків, що породжені дефектними фактичними складами, і самого прояву дефектного фактичного складу у зв'язках з іншими складовими механізму правового регулювання. У дисертації висвітлюються характерні ознаки дефектних фактичних складів, встановлюються причини їхньої появи і наслідки існування.

Відповідно до даної мети увагу зосереджено на вирішенні таких задач:

дослідити становлення теорії юридичних фактів у юриспруденції;

відобразити генезис поняття “юридичний факт” і класифікацію юридичних фактів у загальнотеоретичних і галузевих дослідженнях;

розкрити специфіку перешкоджаючих юридичних фактів і юридичних фактів-станів;

виділити особливості юридично значимих умов;

визначити поняття, зміст і класифікацію фактичних складів;

сформулювати відмітні ознаки і характерні риси понять порушення і дефекту, їх різновидів;

розглянути відхилення від правової моделі юридичних фактів і фактичних складів;

провести порівняльний аналіз понять дефекту і дефектності стосовно фактичних складів;

встановити характерні ознаки дефектних фактичних складів, виділити причини та правові наслідки їхнього існування.

Об'єктом дослідження виступають юридичні факти і фактичні склади у їхньому впливові на досягнення правових наслідків.

Предметом дослідження є сутність дефектності фактичного складу, а також особливостей щодо правових наслідків, що настають, визначення дефекту стосовно існування юридичних фактів і фактичних складів.

У дисертаційному дослідженні, поряд із загальнотеоретичним вивченням юридичних фактів і фактичних складів представлено комплексну розробку правоперешкоджаючих юридичних фактів, що вперше використовується в аналогічній тематиці.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є наукові методи, які базуються на вимогах об'єктивного і всебічного аналізу питань і проблем юридичних фактів і фактичних складів у правовому регулюванні. В основу методології дослідження покладений весь комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які знаходять широке застосування в сучасній юриспруденції. З цією метою в роботі використовувалися класична і сучасна методологія дослідження правових явищ, зокрема системний метод, який дозволив розглядати фактичний склад як систему неоднозначних структурних елементів, що взаємодіють між собою і виконують певні функції стосовно один одного; метод моделювання, який дозволив виходячи із суми факторів сформувати якусь абстрактну модель та ін. Дослідження окремих питань роботи зумовило необхідність залучення статистичного методу, що ґрунтується на кількісних засобах одержання даних, які об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції розвитку юридико-фактичних явищ. Так, цей метод був використаний при розробці понятійних проблем здійснення ідентифікаційної діяльності у правовій сфері. Особливого значення для дослідження набув функціональний метод, який використовувався для виділення з усієї сукупності фактичних обставин, що мають юридичне значення, складів структурних частин з погляду їхнього соціального призначення, функцій, зв'язків між ними. При проектуванні структури дисертаційної роботи незамінним став логічний метод, який має властивість поетапного переходу до досліджуваних об'єктів і послідовної взаємопов'язаної фіксації результатів їхнього вивчення. Так, цей метод дозволив перейти від поняття юридичного факту до їхньої класифікації, розглянути складові фактичного складу та різного роду порушення у фактичних складах.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській літературі монографічним дослідженням, пов'язаним з виділенням у змісті фактичного складу юридичних фактів і юридично значущих умов. При такому підході розкриваються нові грані фактичних складів, а юридично значущі умови з'являються як необхідні компоненти, що входять до їхньої структури. Така позиція набула свого розгорнутого обґрунтування у дисертаційному дослідженні.

Новизною відрізняється наведений у дисертації розгляд питання про взаємозв'язок дефекту у фактичному складі з його дефектністю. При цьому важливо підкреслити, що наявність будь-якого порушення при настанні юридичного факту, який входить до фактичного складу, деформує структуру останнього і породжує не регламентовані у правовій нормі наслідки. Однак, такий фактичний склад не може характеризуватися як дефектний. Дефектним фактичний склад стає тільки за наявності у ньому дефектного юридичного факту або за відсутністю необхідного складового елементу.

У дисертації запропоновано ряд нових концептуальних у науковому плані і важливих для практики понять, положень і висновків, одержаних особисто здобувачем:

- удосконалена класифікація юридичних фактів;
- конкретизовано поняття та специфіка перешкоджаючих юридичних фактів;
- уперше доведено поняття юридично значущих умов і розкрито їхню специфіку;
- запропоновано авторське визначення поняття фактичного складу;
- запропоновано авторське визначення і сформульовані та обґрунтовані поняття “порушення” і “дефект”, розглянуті їхні різновиди;
- уперше проведено порівняльний аналіз понять дефекту і дефектності стосовно актичного складу;
- з нових позицій визначені причини та ознаки дефектних фактичних складів, встановлені їхні правові наслідки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропонований у дисертації розгляд проблеми фактичних складів дозволяє побачити, що ефективність правового регулювання досягається лише у тому випадку, коли воно спирається на наявну реальність, яка адекватно відображена в юридичних фактах і фактичних складах, що спричиняє необхідність їх повного і точного встановлення без будь-яких дефектів та порушень. Сформульовані у дисертації пропозиції та висновки можуть бути використані:

- у *нормотворчості* важливим є не тільки закріплення у правових нормах фактичних передумов правовідносин, але й відображення наслідків “патологічних” проявів при функціонуванні цих передумов. Таким чином, щоб уникнути неконтрольованого розвитку правовідносин, що виникають при настанні юридичних фактів, які мають відхилення від норми права, необхідно передбачити можливість дефекту цих фактів у нормативно-правовому акті і визначитися з розвитком правових наслідків, що ними породжуються. З урахуванням зростаючого різноманіття порушень фактів і фактичних складів у сучасному правовому регулюванні, проблема дефекту юридичного факту і дефектності фактичного складу є одним із напрямків у справі удосконалення механізму дії права;
- у *науково-дослідній сфері* – для удосконалення відповідних тем дослідження, для подальшого аналізу теоретичних і практичних проблем становлення і розвитку теорії юридичних фактів і фактичних складів;
- у *навчальному процесі* – при вивченні підстав виникнення, зміни або припинення правовідносин – юридичних фактів і фактичних складів, а також для удосконалення відповідних розділів навчальної дисципліни “Теорія держави і права”, а також галузевих юридичних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано на кафедрі теорії держави і права Одеської національної юридичної академії, де основні положення і висновки роботи обговорювалися на засіданнях кафедри. Окремі результати дослідження доповідалися на конференціях: 3-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Одеської державної юридичної

академії (Одеса, 2000); 4-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Одеської національної юридичної академії (Одеса, 2001); Ювілейній науково-практичній конференції “155-річний досвід підготовки правознавців на Півдні України” (Одеса, 2002); 5-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Одеської національної юридичної академії (Одеса, 2003), I Всеукраїнській науковій конференції студентів і аспірантів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2002).

Результати дисертаційного дослідження використовувались автором у навчальному процесі, а саме, при проведенні лекцій і практичних занять з теорії держави і права, зокрема за темою “Правовідносини” та “Механізм дії права”.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у восьми публікаціях, надрукованих у спеціальних виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, чотирнадцяти підрозділів, висновків і списку літератури. Загальний обсяг дисертації – 167 сторінок, список використаної літератури складається з 218 найменувань і розміщений на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, надане у концентрованому вигляді значення розробки проблеми дослідження, сформульовані мета і задачі роботи, наведені основні положення, які виносяться на захист.

Перший розділ дисертації “Юридичні факти та їх різновиди” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 “Становлення теорії юридичних фактів у юриспруденції” зазначається, що питання юридичних фактів передусім розвивалися і розглядалися головним чином фахівцями в галузі цивільного права, що було пов’язане з необхідністю детальної регламентації майнових відносин: підстав виникнення права власності, окремих зобов’язань, спадкування, настання неспроможності тощо. Інакше кажучи, тривалий час відособленої, загальної теорії юридичних фактів не існувало. Наведені точки зору на теорію юридичних фактів багатьох учених юристів, які працювали над цією проблематикою у різні історичні періоди. Поряд із традиційним розглядом юридичних фактів і фактичних складів акцентується увага на все більш зростаюче значення проблематики ідентифікації юридичних фактів, розробки юридичних фактів і фактичних складів на предмет їхньої дефектності. Відкритим залишається питання про те, як позначається дефектність юридичних фактів і фактичних складів на процесі та результатах правового регулювання.

У підрозділі 1.2 “Генезис поняття юридичного факту і класифікації юридичних фактів” мова йде про те, що поняття “факт” не є тотожним поняттю “явище дійсності”. Явище дійсності стає “фактом”, коли воно відображається у будь-якій понятійній системі від літературного твору до наукової теорії. Це

положення є вірним стосовно юридичних фактів. Юридичний факт, з одного боку, це фрагмент дійсності, подія або дія (матеріальний момент), з іншого – це явище, відображене у нормі права (юридичний момент). Своєрідність юридичного факту у порівнянні із загальнофілософським поняттям факту полягає у тому, що в юриспруденції він використовується як у процесі пізнання права, так і при формуванні та дії права.

Традиційно під юридичними фактами розуміють конкретні соціальні обставини (події, дії, стани), що спричиняють, відповідно до норм права, настання певних правових наслідків. Поряд із цим, поняття юридичного факту визначається як факт, з яким норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. Однак за умови такого підходу не охоплюються ті правові ситуації, в яких юридичні факти спричиняють наслідки, які не втілюються у правовідносини. Так, з фактом народження людини або створення громадської організації виникає правосуб'єктність. При цьому правосуб'єктність може бути передумовою виникнення правовідносин, але сама не є правовідносиною. Разом з тим, правосуб'єктність являє собою правовий наслідок настання відповідних юридичних фактів. Щоб охопити усі факти такого роду, слід розглядати пов'язані з ними юридичні наслідки взагалі, а не тільки виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Різноманіття юридичних фактів визначає складності, пов'язані з їх класифікацією в юридичній науці, де існує безліч підстав, які використовуються фахівцями загальнотеоретичної і галузевих юридичних наук. У самих ранніх працях з теорії юридичних фактів зроблено спроби узагальнити і систематизувати юридичні факти, ввести їх у певні рамки, а вироблені в результаті цього класифікації є досягненням правової думки свого часу, що помітно вплинуло на становлення теорії юридичних фактів. Класифікація юридичних фактів – необхідний засіб вивчення правових відносин, особливостей правового регулювання. На нашу думку, наукова і практична цінність класифікації юридичних фактів розкрита далеко не повною мірою. Її подальший розвиток може виявитися корисним для вирішення різноманітних задач правознавства, у тому числі для удосконалення усієї системи правового регулювання, в цілому.

У *підрозділі 1.3 “Юридичні факти в сучасних загальнотеоретичних і галузевих дослідженнях”* говориться про те, що для вітчизняної правової традиції характерною є багатобічна розробка проблеми юридичних фактів як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівні, у монографічних дослідженнях, дисертаціях, статтях, навчальній літературі з теорії держави і права, а також галузевих юридичних наук. Аналіз загальнотеоретичної вітчизняної та російської юридичної літератури дозволяє дійти висновку, що поняття юридичного факту є одним з найбільш стійких визначень за наявності незначних відмінностей, що пояснюються, на думку дисертанта, розмаїтістю підходів до тлумачення значення і ролі юридичних фактів у правовому житті суспільства. Наведено точки зору на поняття і класифікацію юридичних фактів таких теоретиків, як В.С. Нерсисянц, П.М. Рабінович, О.В. Сурілов, О.Ф. Скакун, Р.О. Халфина, В.К. Бабаєв,

М.М. Марченко, В.Б. Ісаков, В.М. Хропанюк, Г.М. Манов, А.С. Піголкін та ін. Наведено також погляд на юридичні факти в окремих галузях права таких учених-юристів: В.М. Шуршалова, Є.О. Харитонova, О.Ф. Фрицького, В.П. Погорілка, В.К. Колпакова, О.В. Смирного, Г.І. Чанишевої, П.М. Бірюкова, О.А. Красавчикова та ін.

Зазначається, що головною задачею, яка виконується юридичними фактами у правовому регулюванні є забезпечення виникнення, зміни, припинення правових відносин, оскільки кожний юридичний факт викликає певні правові наслідки. Співвідношення різних видів юридичних фактів, модифікації кожного з них відображають особливості кола відносин, які регулюються даною галуззю права.

У *підрозділі 1.4 “Специфіка перешкоджаючих юридичних фактів і юридичних фактів-станів”* визначено, що у житті можливі такі обставини, за яких настання передбачених юридичних фактів або формування фактичного складу у повному обсязі може привести до негативних наслідків. Такого роду юридичні факти прийнято називати перешкоджаючими. Їхні мета і призначення полягають у перешкодженні використанню права при можливому настанні негативних наслідків. Перешкоджаючі юридичні факти виступають своєрідним правовим “клапаном”, що вчасно спрацьовує і не допускає порушень. Тому вивчення перешкоджаючих юридичних фактів, їх місце у певній правовій моделі, визначення передумов їх виникнення, їхній вплив на правові наслідки, а також з’ясування інших значущих моментів є задачею як законодавця, так і правозастосовника. Перешкоджаючі юридичні факти, наявність (відсутність) яких пов’язана з передбаченими правовими наслідками, – відповідно є відсутніми (є у наявності) і спричиняють правові наслідки у вигляді перешкоди до виникнення права.

У радянській юридичній літературі висловлювалися пропозиції щодо виділення у самостійний різновид юридичних фактів – станів (стан шлюбу, виробничий стаж, стан споріднення і т.ін.). Юридичними станами називають складні юридичні факти, які характеризуються відносною стабільністю і тривалим періодом існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) викликати настання правових наслідків. Одні автори виділяють стани в особливу ланку поряд із подіями і діями; інші – вважають, що факти-стани можуть бути як юридичними діями, так і юридичними подіями. Погодимося з тим, що стани обумовлюються певними юридичними фактами (так, громадянство, споріднення – стани, які мають джерелом деякі юридичні факти). Справедливо зауважено, що у своєму подальшому існуванні стан, так би мовити, відривається від своєї фактичної основи і набуває самостійного буття. При цьому, як юридичний факт, стан входить до фактичних складів різних правових відносин. В одних випадках факт-стан – це триваюча соціальна обставина, в інших – в якості стану виступає правове відношення. Необхідність виділення фактів-станів підтверджена не тільки теоретичними дослідженнями, але і набуває свого вираження у практиці правового регулювання.

Другий розділ дисертації “Поняття, компоненти і класифікація фактичних складів” складається з п’яти підрозділів.

У *підрозділі 2.1 “Поняття і зміст фактичного складу”* зазначається, що існують ситуації, коли наявність одного юридичного факту для досягнення правових наслідків є недостатньою. Потрібен не один, а декілька взаємозалежних юридичних фактів. Така сукупність юридичних фактів традиційно іменується фактичним складом або юридичним складом. Термін “фактичний” використовується у дисертації тому, що на відміну від інших складів, які мають юридичне значення (склад правовідношення, склад правопорушення тощо), тут мова йде про юридичні факти. В юридичній літературі найбільш поширеною є точка зору на фактичний склад як на комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту. За цією ознакою фактичний склад варто відрізняти від складного юридичного факту, тобто від обставини, яка має складну будову і виражена у різних характеристиках, але залишається одним фактом. Таким складним юридичним фактом, що має цілу сукупність взаємозалежних характеристик, є правопорушення. У цьому плані неприйнятною є пропозиція, спрямована на ототожнення фактичного складу і складного юридичного факту. Викладене дозволяє свідчити про категорії фактичного складу як про систему юридичних фактів, яка передбачена нормами права як підстава для настання правових наслідків. Разом з тим, це не означає, що зміст фактичного складу обмежений тільки юридичними фактами.

У *підрозділі 2.2 “Юридичні факти і юридично значущі умови”* зазначається, що поряд з юридичними фактами, як елементами фактичного складу для забезпечення внутрішнього зв'язку і конкретизації самого складу серед його елементів, існують юридично значущі умови. При цьому зазначається, що умова – це обставина, яка провадить створення підстави (юридичного факту) правовідношення, його припинення або від якої залежить здійснення дії, яка викликає правові наслідки. Загальним між підставою правовідносини і умовою є те, що і та, і інша передбачаються нормами права. Однак, якщо дія (бездіяльність) – результат діяльності, події виступають підставою (причиною) виникнення, припинення правовідносин, то умова сама по собі не породжує таких наслідків. Умови можна поділити на суб'єктивні, що стосуються сфери свідомості і волі (ціль, вибір форми та способу дії, прогнозування його наслідків), і об'єктивні, тобто існуючі незалежно від діючого суб'єкта (погодні умови, час доби). Ціль, мотиви, форма, спосіб дії можуть розглядатися як умови, якщо вони матеріалізовані у діях, тобто виступають як суб'єктивні елементи, які характеризують їхню правомірність або протиправність.

Супроводжуючи виникнення юридичного факту, умови разом з ним входять до фактичного складу. Якщо дію, яка входить до фактичного складу, було здійснено з порушенням умов, передбачених у нормах права, то і фактичний склад може бути визнаний таким, що не має юридичної чинності. Таким чином, більш точне визначення фактичного складу може бути сформульоване у такий спосіб: фактичним складом є система юридичних фактів і юридично значущих умов, передбачених нормами права як підстава для настання правових наслідків.

У *підрозділі 2.3 “Юридичні факти у змісті фактичного складу”* визначено, що головна відмітна риса фактичного складу полягає у тому, що правовий наслідок

(виникнення, зміна або припинення правовідносини) виникає за наявності усіх його елементів. Ця властивість фактичного складу звичайно не заперечується. Тим часом, основним пунктом розбіжностей серед фахівців є питання про процес нагромадження елементів фактичного складу. Найбільш поширеною є думка, що нагромадження елементів фактичного складу має юридичний характер, тобто поява одного елементу відкриває юридичну можливість для наступних, поки не будуть накопичені усі елементи фактичного складу.

У цілому ж фактичний склад внутрішньо структурований, його компоненти наділені юридичною самостійністю, мають чітко встановлені взаємозв'язки, що відкриває можливості для вивчення інших його властивостей і здійснення класифікації.

У **підрозділі 2.4 “Складні юридичні факти і фактичні склади”** визначається те, що в теорії і на практиці фактичні склади нерідко змішують зі складними юридичними фактами. Складними називаються такі юридичні факти, що складаються з декількох елементів, які не є самостійними юридичними фактами. Наприклад, серед складних юридичних фактів – злочини, що містять чотири елементи – суб'єкт, об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону. Закріплення складних юридичних фактів (місце проживання, безвісна відсутність, недієздатність тощо) допомагає охопити багатобічні соціальні ситуації, сприяє підвищенню системності у правовому регулюванні. У деяких галузях права (трудова, сімейна, кримінальна та ін.) використання складних юридичних фактів об'єктивно необхідне і неодмінне. Проте, деякі фахівці при класифікації юридичних фактів, поділяючи юридичні факти на прості і складні, під складними юридичними фактами розуміють не що інше, як фактичний склад, який уявляється не вірним. Складні юридичні факти не слід змішувати з фактичними складами, оскільки фактичний склад являє собою цілісність юридичних фактів та юридично значущих умов, необхідних для настання правових наслідків – виникнення, зміни, припинення правовідносин. Інакше кажучи, фактичні склади виступають як система юридичних фактів та юридично значущих умов, що спричиняють у сукупності юридичні наслідки. Головною відмінністю фактичного складу від складного юридичного факту є те, що склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак факту.

У **підрозділі 2.5 “Класифікація фактичних складів”** визначено, що класифікація фактичних складів дозволяє глибше проникнути до властивих їм рис, зрозуміти специфіку їх функціонування у механізмі правового регулювання. Класифікація фактичних складів дозволяє забезпечити більш чітку позицію законодавця та осіб, що застосовують правові нормативи при прийнятті рішень. Класифікація фактичних складів здійснюється за різними ознаками: функціональною, змістовною, структурною тощо. За юридичними функціями вона пов'язана з розмежуванням правотворюючих, правозмінюючих та правоприпиняючих складів; за змістом вона пов'язана з поділом складів на однорідні і комплексні, а також іншою групою складів (склади з елементом-волевиявленням, склади з елементом-конкретизатором, склади з елементом-правовідношенням); використовується поділ фактичних складів за ознакою структурної складності, а

також класифікація складів у залежності від ступеня їх завершеності. Розгорнута класифікація фактичних складів повинна бути прив'язана до класифікації правовідносин і здійснюватися на її підставі. Однак, існуюча проблематика класифікації правовідносин представлена суттєво розрізненими поглядами фахівців, що створює складність при здійсненні класифікації фактичних складів.

Третій розділ дисертації “Порушення та дефекти юридичних фактів і фактичних складів” складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1 *“Дефектність юридичних фактів”* визначається, що у процесі встановлення юридичних фактів нерідко виявляється, що вони мають різного роду недоліки, дефекти. Проблема дефектності юридичних фактів не є новою. Ще у римському праві існувало чимало думок з приводу дефектів волі та волевиявлень при укладенні угод. Юридичний факт дефектний у тих випадках, коли його ознаки не відповідають моделі, закріпленій у гіпотезі юридичної норми – юридичний критерій. Дефектом юридичного факту слід вважати присутність у ньому таких ознак, які свідчать про істотну зміну у його змісті – соціальний критерій. Дефектність юридичного факту може бути абсолютною і відносною. Дефектність юридичного факту не можна ототожнювати з протиправністю – крайньою формою його дефектності. Остання може бути викликана і такими обставинами, що не розцінюються як правопорушення (відхід від форми акту, пропуск термінів, порушення процедури). Разом з тим, не має сенсу розглядати правопорушення як дефектні, оскільки ніщо не може зробити їх правомірними. В якості дефектних можуть виступати не тільки дії, але і факти-події, якщо вони не призводять до правових наслідків, або викликають їх в обмеженому обсязі. Дефектність юридичного факту не слід змішувати з його неправильною юридичною оцінкою (кваліфікацією). Якщо перше – недолік самого юридичного факту, то друге – дефект правозастосовного процесу.

У підрозділі 3.2 *“Поняття порушення і дефекту фактичного складу”* наводяться положення про те, що у процесі правового регулювання фактичні склади виникають і реалізуються далеко не в “чистому вигляді”. Вони дуже часто містять у собі порушення та дефекти, які ускладнюють фактичний склад. В юридичній літературі поняття “порушення” і “дефект” використовуються як синоніми. Ці поняття не розрізняють між собою, незважаючи на те, що навіть загальнолексичне значення цих слів є різним. Порушення – це дії, що суперечать нормам матеріального або процесуального права, не досягають певних цілей правового регулювання суспільних відносин. Спрощений варіант поняття “порушення” являє собою недотримання правила поведінки, встановленого правовою нормою, основним видом якого є правова помилка. Дефект – це відхилення від закріпленої абстрактної правової моделі, яке передбачене і закріплене нормою права. Приймаючи як визначальний факт юридичні наслідки дефекту, можна з усієї їх сукупності виділити специфічні “позитивні дефекти”. На наш погляд, цей термін найбільш точно відображує сутнісні характеристики цього виду дефектів. Соціальна роль позитивних дефектів, що закріплюються законодавцем у правових нормах, виявляється у наданні деяких переваг визначеним категоріям суб'єктів, які беруть участь у

правовідносинах, що породжуються складами з такими дефектами. Основною межею між поняттями “порушення” і “дефекту” є закріплення або не закріплення їх законодавцем у нормах права. Дефекти юридичних фактів і фактичних складів передбачені правовою нормою. Що стосується порушення фактичної передумови, то воно нормою права, як правило, не передбачається і виникає вже при реалізації правової норми.

У *підрозділі 3.3 “Дефект і дефектність фактичного складу”* розгляд відхилень від правової моделі юридичних фактів і фактичних складів виводить до питання співвідношення понять дефекту і дефектності. При цьому, можна стверджувати, що дефект виступає як саме відхилення, тобто причина, що його породжує, а дефектність є характеристикою “якості” юридичного факту або фактичного складу. Грунтуючись на загальнолексичному визначенні цього поняття, сформулюємо його юридичне значення: “Дефектність фактичного складу – це наявність дефектного юридичного факту у фактичному складі або відсутність одного з його елементів”. На підставі визначень цих двох понять, зазначимо, що наявність дефекту в елементах фактичного складу тягне дефектність самого фактичного складу. Причинами дефектності фактичних складів можуть виступати як приховане переродження юридичних фактів, так і фальсифікація юридичних фактів. Питання попередження дефектності фактичних складів вирішуються на різних рівнях правового буття: у нормотворчості (законотворчості), у правозастосуванні в юридичній науці. Вони виступають як поточні задачі відповідних державних органів, які націлені у своїй діяльності на недопущення дефектності фактичних складів. В цілому ж недопущення дефектності фактичних складів створює можливість суб'єкту права для реалізації його прав та свобод, спрощує правові процедури, полегшує доведення юридичних фактів, виключає протиправне виникнення правових наслідків.

У *підрозділі 3.4 “Правові наслідки дефектності фактичного складу”* стверджується, що виникнення дефектного юридичного факту або складу – це порушення правопорядку або безпосередня погроза такого порушення. Видами юридичної реакції на дефектність фактичного складу є: стабілізація правових наслідків; відстрочка у настанні правових наслідків; юридична санкція (невиникнення правових наслідків; виникнення з дефектного складу іншого правового наслідку; автоматичне настання правових наслідків). Стабілізація правових наслідків полягає у тому, що в певних ситуаціях законодавство стабілізує правові наслідки, які виникли з дефектних юридичних фактів або складів. Відстрочка у настанні правових наслідків широко застосовується, якщо юридично значиме порушення виявляється на стадії формування правовідносин, до настання правових наслідків. Невиникнення правових наслідків: цей вид юридичної санкції полягає в анулюванні юридичного значення фактичної передумови, невиникненні тих правових наслідків, на які розраховували суб'єкти. Виникнення з дефектного фактичного складу іншого правового наслідку: наприклад, виникнення з дефектного складу охоронюваного правовідношення. При автоматичному настанні правових наслідків правові санкції реалізуються у три основні способи, тобто компетентним

державним органом (або уповноваженим на те органом), у порядку самозахисту та автоматично.

У *підрозділі 3.5 “Різновид дефектів фактичного складу”* різноманітність дефектів, що мають юридичне значення, призводить до необхідності здійснення їх класифікації. Виділення різновидів дефектів фактичних складів продиктоване теоретичною та практичною необхідністю. Серед критеріїв для класифікації у першу чергу можна назвати юридичну значимість порушення у фактичному складі, у зв’язку з чим вони розмежовуються на суттєві та несуттєві. Дефекти в структурі фактичного складу поділяються на порушення в елементах фактичного складу і порушення у способі зв’язку елементів фактичного складу. Серед порушень в елементах складу: дефектність елементу і наявність “зайвого” факту, тобто введення “зайвого” елементу, коли за наявності усіх елементів фактичного складу виявляється, що до складу введений “зайвий” елемент, який докорінно змінює його соціальний зміст та юридичне значення. За моментом виявлення у фактичному складі дефекти поділяються на такі, що виявилися до виникнення правового наслідку, і такі, що виявилися після його виникнення. Питання ступеня урегульованості правом виникаючих дефектів виражені у таких напрямках: а) безпосередньо урегульовані нормами права; б) урегульовані нормами права у загальному вигляді; в) що вирішуються із залученням аналогії або у порядку субсидіарного застосування права; г) юридичне значення яких визначається за розсудом правозастосовчих органів. За своїм юридичним значенням розрізняються такі види дефектності фактичних складів: а) неспроможність, б) недійсність, в) часткова дефектність, г) малозначне порушення. За ступенем ймовірності дефекти у фактичних складах можна класифікувати на ймовірні та виняткові. У залежності від причин, дефектність фактичного складу можна розрізнити на такі, що виникли з поважної та неповажної причини. За ознакою поправності дефектів фактичний склад можна класифікувати на фактичний склад з поправними, непоправними та частково поправними дефектами.

ВИСНОВКИ

Динаміка правових відносин у першу чергу пов’язана з настанням різноманітних фактів, що мають юридичне значення. У юриспруденції такі факти одержали назву юридичних фактів. Як реальні життєві обставини, виражені у системі спеціальних юридичних ознак (законність, обґрунтованість, здатність породжувати правові наслідки), вони виступають юридичною підставою настання правових наслідків. Юридичний факт повинен відображати соціальну ситуацію, що підлягає правовому регулюванню. Стосовно соціальної ситуації юридичні факти виконують подвійну роль: по-перше – ідентифікаційну, оскільки вони покликані точно позначити соціальну ситуацію і забезпечити її фіксацію у правовому регулюванні; по-друге – розмежувальну, що полягає у тому, що юридичні факти окреслюють рамки ситуації, дозволяють відмежувати її від подібних, але юридично нетотожних ситуацій. Правильне закріплення юридичних фактів у гіпотезах юридичних норм є однією з задач, що постають перед правотворчими органами при розробці

нормативно-правових актів. Повне, точне і достовірне встановлення юридичних фактів – це необхідна передумова для застосування правових норм.

Найчастіше потрібною є наявність не одного, а декількох юридично значущих фактів, які у своїй сукупності утворюють фактичний склад. Найбільш прийнятним є розгляд фактичного складу як сукупності життєвих обставин, кожна з яких має значення самостійного юридичного факту, що утворюють певну систему, де всі елементи знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Проте, не слід ігнорувати значення юридично значущих умов, які супроводжують виникнення, зміну і припинення правовідносин, або сприяють породженню деяких правових наслідків. У цьому зв'язку можна уточнити зміст компонентів фактичного складу і визначити фактичний склад як систему юридичних фактів і юридично значущих умов, передбачених нормами права як підстави для настання правових наслідків. Наявність усіх складових фактичного складу є обов'язковою. В теорії і на практиці фактичні склади нерідко змішують зі складними юридичними фактами. Складними називаються такі юридичні факти, що складаються з декількох елементів, які не є самостійними юридичними фактами. Головною відмінністю фактичного складу від складного юридичного факту є те, що склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак факту.

У житті можливі такі обставини, за яких настання передбачених юридичних фактів або формування фактичного складу у повному обсязі може привести до негативних наслідків. Такого роду юридичні факти прийнято називати перешкоджаючими. Їхні мета і призначення полягають у перешкодженні використанню права при можливому настанні негативних наслідків.

При дослідженні компонентів фактичного складу не можна не помітити, що певна частина правових вчинків громадян, актів державних органів та інших юридичних фактів містить різного роду дефекти, порушення і правові помилки. Юридичний факт, як компонент фактичного складу є дефектним у тих випадках, коли його ознаки не відповідають моделі, закріпленій у гіпотезі юридичної норми – юридичний критерій. Дефектом юридичного факту слід вважати присутність у ньому таких ознак, які свідчать про істотну зміну у його змісті – соціальний критерій. Дефектність юридичного факту може бути абсолютною і відносною. Дефектність юридичного факту не можна ототожнювати з протиправністю – крайньою формою його дефектності. Розбіжність у підходах, представлена у сучасній юридичній літературі про дефекти та деформації у фактичних складах, дозволяє, по-перше, розрізняти дефект та порушення, по-друге, розмежовувати дефект та помилку. В юридичній літературі поняття “порушення” і “дефект” використовуються як синоніми. Ці поняття не розрізняють між собою, незважаючи на те, що навіть загальнолексичне значення цих слів є різним. Порушення – це дії, що суперечать нормам матеріального або процесуального права, не досягають певних цілей правового регулювання суспільних відносин. Спрощений варіант поняття “порушення” являє собою недотримання правила поведінки, встановленого правовою нормою, основним видом якого є правова помилка. Прояв дефектності у фактичних складах різноманітний. Визначальний вид деформації фактичного складу – дефект –

складає одну зі складних проблем у функціонуванні правової сфери, оскільки дефект пов'язаний з відхиленням від закріпленої абстрактної правової моделі, яка передбачена нормою права.

Як специфічні дефекти можуть бути виділені “позитивні” дефекти. У фактичному складі вони полягають у наданні деяких переваг певним категоріям суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах, породжуваних складами з такими дефектами. Своєю основою дефектність юридичного факту має дефектність соціально-юридичної ситуації, що спричиняє дефектність фактичного складу.

Щоб уникнути формування дефектних фактичних складів, необхідно правильно визначити місце і оцінити значимість кожного окремого юридичного факту та юридично значущої умови у фактичному складі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чувакова Г.М. Проблема дефектности юридических фактов // Актуальні проблеми держави та права: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 115-121.
2. Чувакова Г.М. Порухення і дефекти фактичних складів: поняття і класифікація // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – Одеса: Астропринт, 2000. – №. 2. – С. 94-97.
3. Чувакова А.М. Понятие и содержание фактического состава // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 10-11. – С. 446-450.
4. Чувакова Г.М. Юридичний факт і фактичний стан // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 11. – С. 54-57.
5. Чувакова Г.М. Юридичний факт і соціальна ситуація // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – № 16. – С. 89-90.
6. Чувакова А.М. Идентификация юридических фактов // Юридический вестник. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – № 3. – С. 82-86.
7. Чувакова Г.М. Дефект і дефектність фактичного складу: Зб. наук. праць студентів і аспірантів “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології”. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 152-156.
8. Чувакова Г.М. Наслідки дефектності фактичного складу // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – № 21. – С. 84-90.

АНОТАЦІЯ

Чувакова Г.М. Дефектність фактичних складів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

Вперше підготовлено комплексне дисертаційне дослідження, в якому у комплексі і взаємозалежно розглядаються такі категорії, як юридичний факт, фактичний склад, їхня класифікація, різного роду їхні дефекти, а також реакція держави на такого роду відхилення від правової моделі. Новаторські положення дисертації пов'язані з виділенням юридичного факту-стану; розглядом юридично значущих умов; авторським визначенням фактичного складу; виявленням правоперешкоджаючих юридичних фактів; виділенням специфічних особливостей фактичного складу (способи нагромадження юридичних фактів); визначенням поняття дефекту і дефектності юридичних фактів та фактичних складів; розглядом юридичної реакції на дефекти і дефектність юридичних фактів та фактичних складів.

Ключові слова: юридичний факт, складний юридичний факт, правоперешкоджаючий юридичний факт, юридично значущі умови, фактичний склад, елементи фактичного складу, дефекти юридичних фактів, дефекти фактичних складів, дефектність фактичного складу.

АННОТАЦИЯ

Чувакова А.М. Дефектность фактических составов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

В диссертации рассмотрены особенности юридических фактов и фактических (юридических) составов. При этом, по-новому рассмотрен фактический состав не только как система юридических фактов, но и юридически значимых условий. Уточнено определение фактического состава: фактический состав есть система юридических фактов и юридически значимых условий, предусмотренных нормами права в качестве основания для наступления правовых последствий.

При рассмотрении юридических фактов выделяются факты-состояния как сложные юридические факты, характеризующиеся относительной стабильностью и длительным периодом существования, в течение которого они могут неоднократно (в сочетании с другими фактами) вызывать наступление правовых последствий.

Обосновывается существование правопрепятствующих юридических фактов как фактов, наличие (отсутствие) которых связано с предусмотренными правовыми последствиями, – соответственно отсутствуют (наличествуют) и влекут правовые последствия в виде препятствия к возникновению права. С наличием (или отсутствием) препятствующего обстоятельства связаны определенные правовые последствия.

Представлены понятия дефекта и дефектности юридического факта и

фактического состава. Юридический факт дефектен в тех случаях, когда его признаки не соответствуют модели, закреплённой в гипотезе юридической нормы – юридический критерий. Дефектом юридического факта следует считать наличие в нем таких признаков, которые свидетельствуют о существенном изменении в его содержании – социальный критерий. Дефект выступает как само отклонение, т.е. порождающая причина, а дефектность является характеристикой “качества” юридического факта или фактического состава. На основании общелексического определения данного понятия сформулировано его юридическое значение: “Дефектность фактического состава – это наличие дефектного юридического факта в фактическом составе или отсутствие одного из его элементов”. Таким образом, наличие дефекта в элементах фактического состава влечет дефектность самого фактического состава. Причинами дефектности фактических составов могут быть: скрытое перерождение юридических фактов и фальсификация юридических фактов.

Определены последствия дефектности фактических составов, юридическая реакция на возникновение таких фактических составов; осуществлена классификация дефектов. Возникновение дефектного юридического факта или состава – это нарушение правопорядка либо непосредственная угроза такого нарушения. Видами юридической реакции на дефектность фактического состава являются: стабилизация правовых последствий; отсрочка в наступлении правовых последствий; юридическая санкция (невозникновение правовых последствий; возникновение из дефектного состава иного правового последствия; автоматическое наступление правовых последствий).

Многообразие дефектов, имеющих юридическое значение, вызывает необходимость осуществления их классификации. Среди критериев классификации можно назвать юридическую значимость нарушения в фактическом составе, в связи с чем они разграничиваются на существенные и несущественные. Дефекты в структуре фактического состава разграничиваются на нарушения в элементах фактического состава и нарушения в способе связи элементов фактического состава. По своему юридическому значению выделяются такие разновидности дефектности фактических составов как несостоятельность, недействительность, частичная дефектность, малозначительное нарушение. По степени вероятности дефекты в фактических составах можно классифицировать на вероятные и исключительные. В зависимости от причин дефектов фактического состава они возникают по уважительной и по неуважительной причине. Признак исправимости дефектов позволяет классифицировать их на исправимые, неисправимые, частично исправимые.

Ключевые слова: юридический факт, сложный юридический факт, правопрепятствующий юридический факт, юридически значимые условия, фактический состав, элементы фактического состава, дефекты юридических фактов, дефекты фактических составов, дефектность фактического состава.

SUMMARY

Chuvakova A.M. Imperfectness of actual structures. – The Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of jurisprudence on a speciality: 12.00.01 – the theory and history of the state and the right; history of political and legal doctrines. – The Odessa national law academy, Odessa, 2004.

For the first time the complex dissertational research is prepared in which in complex and in interconnection are considered such categories, as the legal fact, the actual structure, their classification, the various sort of their defects, and the reaction of the state to such deviations from legal model.

Innovative positions of the dissertation are connected to allocation of a legal fact-condition; consideration of legally significant conditions; author's definition of actual structure; the revealing of the law preventing legal facts; allocation of specific features of the actual structure (ways accumulation of the legal facts); Definition of concept of defect and imperfectness of the legal facts and the actual structures; consideration of legal reaction to defects and imperfectness of the legal facts and the actual structures.

Keywords: the legal fact, the complex legal fact, the law preventing legal fact, legally significant conditions, actual structure, elements of actual structure, defects of the legal facts, defects of actual structures, imperfectness of the actual structure.